

EL POLS DEL COS

Usos i representacions
de l'espai

BOMBASGENS
CENTRE D'ART

COL·LECCIÓ PER AMOR A L'ART

«Tota societat genera el seu orde; les geografies i els espais propis, les naturaleses pròpies, els coneixements i veritats propis, els cossos, ciutats i textos propis. Són espais produïts socialment, sempre en formació, sempre fluint, sent simultàniament i indivisiblement en les dimensions material, simbòlica i vital. Com a espais socials, es produeixen per la praxi espacial, l'operació del poder a través de la qual els espais materials, simbòlics i vitals es generen i ordenen jeràrquicament»¹.

Edward W. Soja

«Caminante, son tus huellas
el camino y nada más;
Caminante, no hay camino,
se hace camino al andar»².

Antonio Machado

«Els cossos es tornen ciutats, les coordenades temporals són transformades en coordenades espacials. En una condensació poètica, la geografia ha substituït la història, els mapes les històries, els escenaris les memòries. Ja no ens percebem a nosaltres mateixos com a continuïtat sinó com a ubicació, o més ben dit, com a desubicació en el cosmos urbà/suburbà»³.

Celeste Olalquiaga

«Destruïda la simetria, servir de pastura als vents»⁴.

René Cazelles

1 SOJA, EDWARD W.: *Postmetròpolis. Estudios críticos sobre las ciudades y las regiones*, Traficantes de sueños, Madrid, 2008, p. 504.

2 MACHADO, ANTONIO: «Proverbios y cantares» núm. XXIX, dins de *Campos de Castilla*, Poesías Completas, Espasa Calpe, Madrid, 1980, p. 223, (adaptació).

3 OLALQUIAGA, CELESTE: *Megalopolis: Contemporary Cultural Sensibilities*, citat per Edward W. Soja en *op. cit.*, (adaptació).

4 René Cazelles citat per BACHELARD, GASTON: *La Poética del espacio*, FCE, Argentina 2000, p. 63, (adaptació).

El pols del cos. Usos i representacions de l'espai és un acostament, a través del treball d'uns quants artistes, a les formes en què habitem, coneixem, percebem, signifiquem, reproduïm i representem l'espai en eixe procés d'institució incessant del lloc que és la vida. *El pols del cos* es planteja des d'una perspectiva tendent a superar les anàlisis exclusivament econòmiques sobre la construcció de l'espai, i proposa una mirada en la qual la vida quotidiana, enfrontada a la dialèctica entre l'espai viscut i la ciutat concepte, es preveu com a possibilitat de transformació social. Una vida que s'estableix a partir de la relació dinàmica i participativa del cos amb el lloc. L'expressió «tindre lloc» ens acosta al sentit del projecte en les dos accepcions que té: fa referència simultàniament a la possessió d'un espai i a una acció, però també a la possibilitat que alguna cosa ocorregi i habite l'espai.

Les revolucions tecnològiques són part d'un procés històric de canvi que les sobrepassa i afecta tot el sistema social. Des dels anys setanta del segle xx, assistim a una progressió tecno-científica exponencial, políticament determinada i de dimensions impensades, que, en el nou context d'un capitalisme sense oposició, influeix i transforma les dos categories que s'han considerat com a dimensions fonamentals de l'exterioritat d'allò humà: l'espai i el temps. I ho fa tant en allò més evident i visible, com ara el paisatge o la ciutat, com en allò més intangible, l'organització socioespacial, la memòria i els sabers. La ideologia que subjau en la transformació tecno-social aventura, en nom de la velocitat de les comunicacions i la creació de mons virtuals, les morts del *lloc* i la *distància* i de tot el que tinga una especificitat espacial. Però davant d'eixa idea de món indiferenciat i global, la realitat és que hi ha una resistència política i cultural dels llocs i d'allò local com a espais d'identitat.

L'espai urbà no és neutral o innocent, és base d'un projecte de vida i escenari d'un conflicte. Així hi ha un axioma, segons el qual, més enllà de la funció instrumental que té, de la disposició per a atendre necessitats humanes bàsiques, és espai de representació que expressa o materialitza tendències socials. Com ens recorda Henri Lefebvre, l'espai no és un mer medi, no és simplement reproductor o contenidor, no és una concepció o una expressió, sinó element constitutiu, producte del cos i de la societat i «productor de societat»¹.

No obstant això, la formulació que la societat *constitueix* espacialment ens remet a dos problemes terminològics: la definició ambigua d'espai i la dificultat en la concepció social. En la pràctica, les paraules *espai* i *lloc* tendeixen a indicar experiències comunes. Heidegger planteja que el més abstracte terme d'espai pot ser entès com a «projecte de lloc»²: el que pot començar com un espai indefinit es transforma en lloc a mesura que l'habitem. Així el lloc ens vincula i representa certa seguretat mentre que l'espai l'associem amb llibertat i moviment. Com ens assenyala l'antropòleg Tim Ingold, l'espai es transforma en lloc quan el moviment es deté³. Ingold posa l'accent en les relacions dinàmiques, en la participació, la pràctica i l'activitat com a acció constitutiva de l'espai; en les «poètiques de l'habitar» com a formes d'estar-en-el-món. Proposa, seguint Michel de Certeau, l'acte de passejar i el caminant com a acció i actor fonamental en la institució de l'espai com a lloc: «La meua opinió és que les vides no estan dirigides dins d'un lloc, sinó a través, al voltant, cap al lloc i des del lloc, des de llocs i cap a llocs en qualsevol part. [...] Usaré el terme *caminant*

1 LEFEBVRE, HENRI: *La producción del espacio*, Capitán Swing, Madrid, 2013, (adaptació).

2 HEIDDEGER, MARTIN: *Construir habitar pensar*, Oficina de arte y ediciones, Madrid, 2015, (adaptació).

3 «Les persones han fet una vida a la terra, no a l'espai. Els agricultors sembren els cultius en el *sòl*, no a l'espai, i segueixen al *camp*, no a l'espai. [...] Quan som a casa, som a *dins*, no a l'espai, i quan eixim som a *fora*, no a l'espai. Mirem cap amunt i veiem el *cel*, no l'espai, i en un dia ventós sentim l'aire, no l'espai. L'espai no és res, i perquè no és res no pot realment ser habitat en absolut». En INGOLD, TIM: «Contra el espacio: lugar, movimiento, conocimiento», en *Mundos Plurales*, Revista Latinoamericana de Políticas y Acción Pública, vol. 2, núm. 2, Ecuador: FLACSO, p. 9, (adaptació).

per a descriure l'experiència encarnada d'eixe moviment ambulatori. És com a caminants, llavors, que els éssers humans habitem a la terra»⁴. En eixe procés, el caminant dibuixaria una senda i el lloc de reunió el definiria l'entrellaçament de tots eixos fils traçats en caminar. Per a Michel de Certeau «la història comença a ran de terra, amb els passos. Són el número, però un número que no forma una sèrie. [...] El formigueig és un innombrable conjunt de singularitats. Les varietats de passos són faïçons d'espais. Tixen els llocs»⁵.

Pel que fa a la concepció social que proposa Lefebvre —l'espai com a transformador de les dinàmiques socials i les dinàmiques com a productores d'espai—, Bruno Latour planteja un problema d'alguna manera anterior: que les categories de naturalesa i societat es dissocien en un procés característic del pensament modern que ha pretés separar el que és humà del que no ho és (animal, llenguatge, màquina). Allò social es planteja com a interrelació entre «actants», que ho són precisament perquè es relacionen entre si. Allò social no és la manifestació o l'efecte d'una causa exterior (relacions de poder, maneres de producció, etc.). L'estructura social no és independent de la societat que la sustenta, no hi ha un orde social complet, autònom, ni final. Per a Latour, el cos és vinde, es configura a partir de les xarxes d'articulació que uneixen allò humà amb dispositius dispars i heterogenis. Lefebvre, al seu torn, suggereix que tot espai apropiat pels éssers humans es troba inevitablement relacionat amb el seu cos i els seus imaginaris.

El pols del cos. Usos i representacions de l'espai fa al·lusió a la possibilitat de fer visible alguna cosa que, alhora que ens envolta i ens és pròpia, roman d'alguna manera invisible. Tenim una experiència del lloc que pot ser directa i íntima, indirecta i conceptual, i hui absolutament mediada. Coneixem amb certesa casa nostra i potser el barri que habitem i podem saber alguna cosa sobre el nostre país i tindre per mitjà de molts viatges una certa percepció del món, però les relacions i els intercanvis incessants que permanentment dibuixem i que reconstrueixen quotidianament l'espai físic i social, o el trànsit permanent de la subjectivitat a allò col·lectiu, difícilment podem veure'ls. És en el diàleg complex entre visions diverses on este projecte pot il·luminar-nos sobre la construcció social de l'espai: el cos social, habitar poètic, la ciutat i els límits que té, les arquitectures i els seus paisatges, els llocs de la memòria, del poder i de la tecnologia, són uns quants ítems que tracen un teixit d'imatges relacionades. Així, Henri Cartier-Bresson, Helen Levitt, Robert Frank, David Goldblatt, Takashi Hamaguchi o Paul Graham capten una dimensió d'allò col·lectiu —que pareixia destinada a combatre la progressiva negació d'un sentit comú a la vida—, i estableixen una relació entre el lloc, l'experiència, el cos i les relacions humanes. Les seues imatges fan referència a un «cos socialitzat», que el món condiona, modelat per les condicions materials i culturals de la seua existència.

Des d'una posició diferent, Luigi Ghirri proposa un habitar poètic, buscant la vida en la trama, en el fragment o en les superfícies d'inscripció social (cartells, signes, imatges publicitàries o mapes), en suma, en una imatge on la vida és reapropiada en la mirada subjectiva. Com deia Gaston Bachelard «quan la imatge és nova, el món és nou»⁶. També Paco Martí s'allunya de la impersonalitat descriptiva per a portar-nos cap a una intimitat territorial en les seues composicions paisatgístiques. O Francesca Woodman, que mitjançant estratègies de fragmentació i camuflatge, ens remet a un estat del cos marcat per l'excés; introdueix el temps en la fotografia mitjançant llargues exposicions que fan desaparèixer el cos o fondre's en l'espai i els objectes. Com una forma de resistència el seu habitar es revela contra la mort implícita en tota fotografia, contra la capacitat per a congelar l'espai i el temps. Així mateix, les figures d'Óscar Muñoz es resisteixen a desaparèixer, i ressegueixen de nou en cada fotograma.

La ciutat es presenta com a maquinària de vida i heroïna de la modernitat, lloc de conflicte entre l'espai viscut i el planificat, entre els interessos públics i privats, entre l'arquitectura i la memòria. Yto

4 *Ibidem*, p. 13.

5 DE CERTEAU, MICHEL: *La invención de lo cotidiano I. Artes de hacer*, Universidad Iberoamericana, Mèxic, 2000, p. 109, (adaptació).

6 *Óp. cit.*, p. 59.

Barrada mostra l'empremta, la ruïna d'una modernitat imposada, però no com una ruïna nostàlgica sinó melancòlica, és a dir, ruïna viscuda, matèria del temps ja sense temps, passat sense haver sigut present, negació de la història i d'allò local, expressió del divorci entre arquitectura i pràctica social. També Bernd i Hilla Becher, Humberto Rivas, Gabriele Basilico, Manolo Laguillo, Bleda y Rosa o José Guerrero, a tall d'inventari malenconiós, ens ofereixen paisatges urbans a la vora mateixa de l'esdeveniment: dissolució de l'arquitectura en el temps i el lloc, paisatge sense figura humana, presència d'una absència. Quan el capitalisme i la racionalitat produeixen espais dibuixen uns límits —perifèria, suburbi, heterotòpia— com ens mostra Edward Ruscha. No obstant això, els límits, llocs tradicionalment opressius, també poden ser entesos com a espais d'obertura. El treball de Xavier Ribas pareix que se situa ací, on el concepte de límit podria tindre també un sentit positiu, no com la finalitat d'alguna cosa sinó com eixe allí on qualsevol cosa comença a afirmar la seua presència. En les pintures de Victoria Civera eixe límit es manifesta entre el cos i el paisatge, entre allò privat i allò alié.

Habitem l'espai amb els nostres cossos, ens construïm en la nostra experiència sensorial de l'espai i en la interacció amb els objectes. Però, com hem assenyalat més amunt, l'espai ens afecta i ens «genera». Els nostres gestos no són innats, a manera d'hàbits es carreguen de sentits diferents i s'insereixen en diversos contextos culturals i socials. Els nostres gestos parlen i signifiquen, com mostra brillantment Antoni Miralda, amb els seus espais militaritzats, objectes d'ús quotidià i monuments envaïts per milers de soldats de joguet; o com ens interpel·la Sanja Iveković a través de la reinterpretació que fa del gest de lluita de les partisans, «les perles de la revolució». Antoni Muntadas, al seu torn, ens parla de la gestualitat de l'espectacle en els incessants paisatges dels mitjans (*media landscape*).

Al començament del text parlàvem de la revolució tecnològica contemporània i el debat sobre l'afectació que té a l'espai, sobre la influència que té en la relació amb el nostre hàbitat. Hui estaríem habitant un espai de fluxos definit per xarxes informàtiques globals que permet que sorgisca un nou orde econòmic i una nova forma de control. En eixe procés, alhora que es crea un espai virtual com una altra forma de control social, l'espai físic és progressivament envaït. El somni modern de la ciutat racional ha donat pas a la fragmentació urbana producte de l'especulació. La raó econòmica o la lògica del benefici, en el context del desenvolupament tecno-industrial, conquisten nous territoris per a la urbanització (el turisme s'imposa com un nou trànsit superflu i de consum que ocupa, voraç, ciutats, mars i muntanyes, mentre els trànsits migratoris tracten de restringir-se). Les tecnologies transformen el paisatge. Timm Rautert i Lewis Baltz, que ja havia retratat els efectes de l'acció de l'home en la progressiva ocupació del paisatge, fotografien els espais tecnològics i industrials a partir de la distància o l'absència amb el factor humà, i en la seua factura artificial se'ns fan alhora familiars i incomprendibles. Retrats de l'estranyesa davant d'un espai artificial. Una mirada inquietant que transmetria, no solament la dissociació creixent entre l'home i la natura, sinó la progressiva desintegració del cos, la ciutat i la mateixa tecnologia en la seua obsolescència incessant.

En l'espai postindustrial de la vigilància, l'espectacle i l'alienació, quan la hipotètica desaparició del lloc i de la història suposen un nou orde —l'orde de l'absència de contacte—, quan vivim connectats a les pantalles de la televisió i l'ordinador, l'espai de la trobada, el nuc dels fluxos, el lloc del conflicte, és el combat semiòtic del llenguatge i les imatges, dictat per les tensions entre tecnologia, poder i societat, en una lluita per l'espai de la representació i el sentit de viure. Matt Mullican o Carlos Garaicoa treballen també en l'espai de la crítica i la resistència, en el territori dels signes, també fragmentant, desplaçant i reordenant, des de la usurpació de codis per a la revocació del sentit hegemònic.

Gran part del discurs sobre el ciberespai, la realitat virtual i el desenvolupament i control de les comunicacions s'ha fonamentat en la idea d'ubiquïtat espacial, de reducció de les distàncies, com una victòria sobre l'espai i, en eixe sentit, filòsofs com Paul Virilio han aventurat fins i tot «la fi de la geografia». Hem citat Ingold i De Certeau com dos dels autors que relacionen el caminant i la construcció cultural de l'espai,

amb la transformació en lloc com a espai simbòlic o habitat. Richard Long i Hamish Fulton, situats en l'extrem contrari de la «fi de la geografia», recuperen la potència performativa de caminar i reivindiquen el camí com a instrument de coneixement davant d'una relació amb l'entorn com a mera exterioritat. En la trobada entre l'home i el món, o més ben dit, en la interacció entre el cos i la naturalesa a través de la simple experiència cinestèsica de caminar, hi ha la possibilitat de construir una nova experiència del paisatge que el transcendisca com a tradició cultural contemplativa per a retornar-li el seu principi simbòlic, com a primer pas del seu ser *lloc*.

Pren ara un sentit ple, tant temporal com espacial, una de les cites amb què hem encapçalat el text: «Caminante, son tus huellas/ el camino y nada más;/ Caminante, no hay camino,/ se hace camino al andar».